

Ана Р. СТИШОВИЋ МИЛОВАНОВИЋ*
Институт за српску културу
Приштина-Лепосавић

Оригинални научни рад
Примљен: 1. 10. 2022.
Прихваћен: 22. 2. 2023.

СТАРИ СРПСКИ ПУТОПИСИ О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ**

У обимном корпусу српске и европске путописне прозе о Косову и Метохији, писане од XV до XX века, по литерарним, документарним и историјским вредностима се нарочито истичу путописи Исаије Туцака, Гедеопа Јуришића, Милоша Милојевића, Зарије Поповића, Панте Срећковића. У компарацији са доцније писаном путописном прозом Бранислава Нушића, Григорија Божовића, Милана Ракића, Драгише Васића, Растка Петровића и Вељка Петровића, потврђују се значајне разлике у литерарним и документарним елементима путописа, условљене личним детерминантама путописца. Стари путописи о Косову и Метохији су, уз уочљиве разлике у стилу, лексички, уоченим феноменима, драгоцен сведочанства о различитим перцепцијама историјског и митског, али и укупног културног наслеђа српске косовскометохијске баштине, која има огроман значај у савременом перципирању укупног цивилизацијског легата ових простора.

Кључне речи: Косово и Метохија, путопис, српски путописци, историјско и митско, културно наслеђе.

Путопис је „документарни облик који описује догађаје, људе и утиске које је писац срео и доживео на неком путовању” (Поповић 2007: 591), али и много више од тога: „Путопис је најприроднији и најизворнији облик романа, [...] јер први описи путовања уједно садрже елементе који ће бити саставни делови авантуристичког романа и егзотичне књижевности” (Константиновић 1992: 669). Свака наметнута дистинкција између путописа и путописне књижевности није ни пожељна, ни једноставна, „управо стога што се, од *Епа о Гилгамешу*, Хомерове *Одисеје*, преко Дантеове *Божанствене комедије*, Сервантесовог *Дон Кихота*, Бајроновог *Путовања Чајлда Харолда*, Свифтових *Гуливерових путовања*, Волтеровог *Кандида*, Поових *Авантура*

* anaorfelin@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2022-14 од 17. 01. 2022. године

Гордона Пима, до Калвинових *Невидљивих градова*, тема путовања, реалног или фиктивног, појављује као ејдос, као универзална, свеприсутна тема књижевности. Ова архетипска тема у путопису добија и друге, алегоријске литерарне конотације – авантуре, трагања, сусретања” (Стишовић Миловановић 2021: 7).

Путопис, дакле, није само парадигма „флуидности жанра”, већ изванредно богата и тумачењу податна грађа, која нуди бескрајне могућности анализе мотивског, тематског, феноменолошког, наратолошког, социолошког, имаголошког... Разумљиво је, управо стога, што је Битор¹ сматрао да би било важно створити област у теоријским проучавањима књижевности, итерологију, која би се бавила свим аспектима повести о реалним и фиктивним путовањима, стављајући у исту вредносну раван и литерарне и документарне феномене.

Литерарни дискурс путописа је честа тема академске анализе, али у проучавању интегралног културног наслеђа једне земље, он је ретко коришћена грађа. У актуелном тренутку преиспитивања културолошких и цивилизацијских вредности, занимљиво је анализирати путописну грађу, и установити „у којој мери је путопис део модерног хаоса, како и да ли успева да пронађе језик који га изузима из буке, језик који није пуко ћутање прогнане политичке књижевне животиње, или пригодан пакт са стварношћу” (Гвозден 2011: 5).

Да бисмо разумели сопствено доба, нужно је спознати прошлост. Каузалност је темељни принцип света, каже знаменити путописац Марко Поло. Објашњавајући Великом Кану да је сваки виђени приказ или проживљени догађај условљен интегралношћу времена, Поло каже: „Узалуд ћу покушавати да ти опишем град Заиру високих бедема... Није од тога она направљена, већ од размера њених простора и збивања у њеној прошлости. [...] Опис Заире какав је данас, треба да садржи целу Заирину прошлост. Али град не прича своју прошлост, већ је држи као линије будуће судбине на руци” (Калвино 2020: 9).

Стога је у *Речима на мраморном стубу на Косову*, које се приписује Деспоту Стефану Лазаревићу, зачетак феномена оваког поимања путописа у српској литератури. Апострофирајући будућег путника, који ће ходати Косовом, аутор упозорава на драматичан историјски догађај, описујући га до детаља, и позива да се упамти да и овај, као и догађај на Маратонском пољу, постаје угаони камен свега што ће се на косовском тлу даље збивати.

И европски и српски путописци, који су походили Балкан, али и Косово и Метохију, осећају исто: сви који на овим просторима живе, имају заједничку прошлост, само је различито перцепирају. Она постаје и опстаје као архетипска детерминанта свих етноса: „Немогуће им је отргнути се древним причама, митовима и легендама, епским песмама, које се чувају у усменом предању, а за људе са ових простора, реалније су од сваке историјске чињенице. Историјски, псеудоисторијски и митски дискурс је, са разлогом, препо-

¹ Опширније у Битор 1999: 17.

знат у путописима као универзалија сваког косовскометохијског етноса. Те приче су, примећују путописци, увек са заједничким тематским језгром, али се перцепције разликују” (СТИШОВИЋ МИЛОВАНОВИЋ 2021: 10).

За Европљане, путовање на Балкан, „тамни вилајет Европе”, био је подвиг и авантура, а њихови су путописи круцијални документи наше културне историје. И Барт и Тодоров нас подсећају да је путовање сусрет вишега реда, сусрет јединке са делом света, па једновремено и са интегралношћу (света) – и стога путопис постаје тачка цивилизацијских прожимања. У имаголошком кључу, феномен доживљаја другости је драгоцен део нашег самоспознања. Важно је знати како нас је свет видео, да бисмо знали како нас перципира сада.

За Феликса Петанчића, који је Косовом и Метохијом прошао 1502, на путу ка Турској, ово је могући пут будућој освајачкој војсци са Запада. Умни Курипеших, који Европи 1530. прича о Косовском боју и Обилићу, тврди да на Косову живи богобојажљив народ, који се чува од зла и греха. Филип Кане је овим простором прошао крајем 16. века, кроз снегове и оштру зиму, те је најбоље упамтио топле изворе крај Бањске. Форезјен, ходочасник, Косовом и Метохијом путује 1582. године, а његови записи хвале лепе варошице, питоме долине, складне мостове преко питомих река. Марин Бици, бискуп са Раба, на Косову 1610. није видео много, али је видео другачије – више од свега, он памти страшну и деструктивну нетрпељивост између муслимана и католика, католика и шизматика, шизматика и муслимана. За разлику од Биција, Челеби се диве лепоти предела, грађевина, људске нарави. Усхићен пред светом, он те, 1660, тврди да су „сва господа племенита, све реке пребогате рибом, хлебови бели и мирисни, а људи срдачни и искрени у своме пријатељству” (СТИШОВИЋ МИЛОВАНОВИЋ 2021: 211). Едвард Браун, који је Косовом прошао у време куге (1693), ипак је успео да сазна и као важну чињеницу запише да је Кнез Лазар у Бој повео „највећу хришћанску армију икад изведену на бојиште у Европи.” И Марин Кабога преко Косова путује под сенком страха од куге (1706), а у кратком запису бележи да је видео гроб Милоша Кобиловића, великог јунака, кога памте и победници и губитници.

Ами Буе је, већ 1836, прикупљао податке о вредним, али већ порушеним или временом начетим сакралним здањима; бавио се географском, историјском, антрополошком анализом виђеног. Уочио је и објашњавао промене у броју становништва и етничкој структури посећених градова. Гилфердинг је такође детаљно бележио и анализирао демографске податке и сталну промену у етничком саставу насеобина, а записивао је и фрагменте народних епских песама, правио каталоге и преписе средњовековних рукописних књига, отимајући их тако од немара и нестајања. Мекензијева и Ирбијева су, на дугом путу по Косову, 1877, посетиле многе манастире и градове, али су најлепше писале о српским школама, лепо васпитаној и паметној деци и пожртвованим учитељицама.

Један од оних, који је добро познавао и истински ценио српску историју и народ који претрајава на Косову и Метохији, Иван Јастребов, ипак није могао да не приметити да је дух апатије угрозио све, па са жаљењем констатује

(1904): „Житељи се предају духу беспосличења, лењости, пијанства, и ни мало не помишљају на моралне потребе. Постоји и школа, али без ученика. Какви родитељи, таква деца!” (Јастребов 2018: 86). Чак је и Мери Едит Дарам, која слови као утемељивач албанске историографије, на Косову и Метохији (1904) била дирнута тешким положајем православног живља – страшном бедом и обесправљеношћу. „Прича о Старој Србији је непрекидна прича о јаду и страдању” (Дарам 1904: 44)

Јасно је да се у оваквом дискурсу европског путописа може доћи до нових конотација српске путописне књижевности. Обимна српска путописна грађа о Косову и Метохији (путописи, дневници, приповедна проза, писма, натписи, белешке, бедекери, мемоарска проза), баш као и европска, постаје сведочанство епоха, али и поуздани путоказ кроз мене историје и мене свеколике егзистенције, упозоравајући да се садашњост искуствено спознаје кроз прошло.

Српски путописци су, казујући о људима, догађајима и утисцима, сведочили и о себи и свом добу. „Путопис је подложен разним ванкњижевним утицајима: политичким, артистичким, културним, научним. Од премоћи утицаја зависи и одређење писца. [...] Писац-путописац би, упркос одбијању да се политички или идеолошки определи у свом делу, ипак писао са одређеним политичким и/или идеолошким предубеђењем” (Пековић 2001: 11).

Призренски митрополит Исаија (Димитријевић-Туцак), пишући текст *О стању цркава у призренском крају*, 1731. године, очајан, вапи над разрушеним и опустелим храмовима. Али га много више саблажњава губитак традиционалних вредности његове пастве. Уморан од пута, клонуо од брига, потражио је коначиште. „Дођох у село Мушуташте, не примише ме” (Исаија 1731: запис у рукопису). Други монах, Гедеон Јосиф Јуришић, који је на Косово и Метохију дошао са Фрушке Горе, оставио је запис о путовању – *Дечански првенац*, у коме описује и Пећ, Призрен, Хочу, Бањску и Девич. Година је 1852, Јуришић подробно описује манастирска здања, прецизно бележећи шта је од давнина сачувано, а шта оштећено, срушено или президано. И мада се труди да буде што прецизнији и објективнији у казивању, најдубље верује у предања или епске песме, као исконске истине етноса.

Да се у усменом предању и легенди крије права историјска истина, верује и Милош Милојевић, образовани правник и официр, професор гимназије и Богословије. У *Путопису дела праве Старе Србије*, објављеном 1871, Милојевић покушава да опише што више запустелих, древних здања, да препише сваки стари натпис и запис. У овој племенитој намери, у усхићењу оног ко „изнад свега љуби свој род”, аутор посеже за митом и предањем, којима обилато замењује историјске чињенице. Запустеле манастире и метохе, урушене грађевине, Милојевић приписује погрешним ктиторима, а реалије прилагођава својој перцепцији и интенцији. Његови савременици (Цвијић, Руварац, Стојан Новаковић, Јастребов) опомињали су на штетност митологизације и псеудоисторијског, кривотвореног приказивања важних историјских реалија. Али, Милојевић је остао при основној идеји свога доба: велика историја чини и национ великим, па је неопходно опоменути посу-

стали, немарни народ – „за уништавање старина, (Милојевић) острашћено криви и освајаче и сопствени национ, те се свака путна белешка завршава торжественом проповеди” (СТИШОВИЋ МИЛОВАНОВИЋ 2021: 37). Слично становиште, више патриотско но документарно и историографско, има и Милојевићев пријатељ, академик и професор Лицеја, Панта Срећковић. Та романтичарска, национално-херојска провинијенција његове путописне прозе, није умањила вредност занимљивом, детаљном дескрипцијом обогаћеном казивању о Кориши, Призрену, манастирима и црквама, цамијама и бистрим подримским потоцима. За Срећковића, историја је жива и свеприсутна: „Испред цамије познаје се место оног јавора који је закривљивао у свом ладу Душана” (Срећковић 1882: 131). Тако митски дискурс за аутора постаје судбинска линија на длану сваког косовскометохијског града.

Зарија Поповић, учитељ гњилански, писац уџбеника, просветитељ, приповедач, о завичајним пределима Косовског поморавља пише на другачији начин. Градови, насеобине, манастири и предели су оквир, у коме се одиграва стварни живот. Поповић лепим и једноставним језиком приповеда о људима, тегобном животу и необичним, трагичним и узбудљивим судбинама. Свакодневни догађаји и обични, незнатни људи, за Поповића су парадигма свега што би требало да буде смислена егзистенција, без омразе и подела. „Вучко је под егзархијом! Зато ено га пред црквом. Не само да му је забрањено да кумује на венчању, него му је забрањен и улазак у цркву. И он, сиромах, крсти се и љуби камени ступ пред вратима... [...] љуби и куне попа, и владику, и патријарха, и егзарха...куне и плаче!” (Поповић 1899: 47).

Приповедна проза Григорија Божовића обилује путописним елементима, а о завичајним пределима Косова и Метохије је писао као и Поповић: нарација је једноставна и експлицитна у намери да се покаже сваки детаљ тегобног, али лепог живота; дескрипција је богата, лирски конотирана, импресионистичка. Божовић је из завичаја одлазио, али му се враћао, изнова походио Дреницу, Србицу, Девич, Грачаницу, Патријаршију, Дечане, Бресје, Приштину. У Божовићевом приповедању о менама живота, о судбинама маргинализованих и обесправљених, увек се појави дигресија, која обасја таму националног посрнућа: о храбрим Југовићима, о Сибињанин Јанку, Немањићима и Обилићевом подвигу. Ауторова интенција је једноставна: истином се сведочи и о оном што је било и о оном што јесте. Зло је иманентно сваком добу и сваком бићу, а једина одбрана човекова је у човеку самом, онако како то чини Стојна Девичка. „Није сва кривица на другима, (опомиње писац), од чијих разарања се нисмо могли сачувати. Велико бреме греха је и на нама, који подове грачаничке скрнавимо хамамским мермерним плочама, или девички староставни олтарски натпис премазујемо лажним златом” (СТИШОВИЋ МИЛОВАНОВИЋ 2021: 137).

Бранислав Нушић је конзулску службу у Приштини обављао као срчани и верни чувар народних интереса, казаће Јанићије Поповић. Нушић је написао две књиге о Косову: *Опис земље и народа* (1902) и са *Косова на сине море* (1903). Аутор се бави историјским, географским, антрополошким, етнографским и лингвистичким феноменима, пишући објективно, реали-

стично и изразито фактографски. Ретке су дигресије лично конотиране, када се говори о сусретима с људима, животној вреви пазарног дана или лепоти предела. Најуспелије странице Нушићеве путописне прозе су оне, у којима се аутор не одриче улоге објективног сведока, али постаје инволвиран уметник финих опажаја и занимљивог приповедања. Тек једна уз другу, обе Нушићеве књиге досежу вредност аутентичног сведочанства његових „конзулских времена”.

Још личнији доживљај дипломатске службе на Косову сачуван је у обимној преписци Милана Ракића, који је био у Приштини четири године. *Конзулска писма* су Ракићев легат о личном и колективном „херојском” добу. Писао је из Приштине и надређенима, и пријатељима, и породици. У њима описује своја тегобна путовања по Косову, неретко у зебњи од арнаутских заседа, о очајању што се српски манастири празне, те у њих долазе монаси из других православних земаља (у Дечанима су тада само руски монаси), о покушајима градње уз Патријаршију и бахатог разграђивања тек направљеног бедема. Једно од писама, упућено министру иностраних дела, августа 1909. године, парадигма је Ракићевог спознања о јаловости наших напора на Косову: „Нема сумње да ће то питање решавати и решити велика дипломација, Београд, Петроград и Цариград” (Ракић 1985: 35).

Два српска писца, бивши војници и страдалници, интелектуалци различитих провинијенција али сличне судбине, на Косово и Метохију долазе после Великог рата: Драгиша Васић и Растко Петровић. Драгиша Васић је, у принудном политичком егзилу, походио Косово по траговима себе некадашњег. Реминисценције на гушење арнаутске побуне и велики број погинулих војника 1913. засениће лепоту предела око Призрена. Поред Дрима, Васић види само трагове старих ровова, копаних у драматичним данима српског повлачења ка југу. Гневан и разочаран, у траговима девастације после Великог рата, Васић не проналази нимало наде ни за своје, ни за будуће доба: „Овај наш хладни Сибир значи обетовану земљу за корумпиране чиновнике што се отуд врћају пребогати и у коме сваког пролећа гину наши дивни војници и официри, наши млади мученици несвесни заштитници пљачкаша и обманути браниоци злочинавца” (Васић 1990: 26).

Растко Петровић је о Косову писао другачије, осећао другачије. После голготе Великог рата, видео је света – Француску, Италију, Шпанију, Турску, Африку. У путописној прози *Људи говоре* и *Африка*, аутор је са усхићењем говорио о новом и тек откривеном доживљају цивилизацијског сусретања. Али, на Косово долази као бивши ратник који тражи исцељење у коренима сопства и свог етноса. Поход на Косово носио је за Петровића снажно суматраистичко осећање свеопште повезаности простора и времена, лековите интегралности света, која се у рату била изгубила: „Одмах после рата, стигавши из даљине у земљу, и још сав уздрхтао од радости да је могу видети, лутах дугих месеца по горама и шумама; лежећи под звезданим небом, близу њиних колиба, купајући се у скоро свим њиним рекама. Не беше ми доста ни воде, ни неба, ни хлеба те земље” (Петровић 1958: 24). У сусрету са људима, он види и Перунове и потомке Кнеза Лазара, који начином живота сведоче

дубоку повезаност са родним тлом. И када су гостољубиви, и када су плахи и неверљиви, ови људи *говоре* – о свом животу, о древним причама које од предака памте, о свему што их боли и радује. Петровићево путовање добија пуни смисао, као у *Откровењу*, када у разрушеном манастиру Соколица, у сенци куле Исе Бољетинца, угледа кип Богородице. „Сродна сличним киповима који бежаху тесани од дрвета у Падови, око XII stoleћа, превазилажаше својом уметношћу и њих и све бизантијске скулптуре које су дотле виђене. Али ми требаше читав један сат да је ослободим од одела и накита којим је претрпаше сељани.[...] Откривајући тако први пут једно ново ремек-дело, бејаш узбуђенији, грозничавији но икад у свом животу” (Петровић 1958: 32). И растанак са лепотом виђеног, за писца је исцелитељски бајковит: „Успављивало се под једним отвореним небом, смешећи се, са сузама у очима. Кроз озвездане долине сна пројавивали су обасјани коњаници” (Петровић 1958: 34).

Вељко Петровић је на Косово долазио два пута: једном, када се са српском војском, у време Великог рата, повлачио ка Грчкој. Та сећања су штура, дескрипције оскудне, обојене личној емоцијом и колективним страдањем. Други пут је на Гази-Местан дошао 1932, на Видовдан. Иако је са много туге говорио о запустелој Грачаници, у којој је остао само један монах, и то Рус, Петровић жели да верује да се лепо и добро вратило на Косово: „А сад, после седамнаест година? Буквално: то више није оно Косово, и не подсећа на оно „тужно поље”, штавише, човек се уображава да га пре може да подсети на оно „преткосовско” Косово, на оно причешће у Самодрежи цркви, када се усред богате липљанске жупе сијао нови епископски храм Милутинове Грачанице. Тако је, вероватно, и онда све овде било живо од активности: прорадили стари рудници, забеласала се нова насеља, пропојале цркве” (Петровић 1954: 13).

И ако је поглед путописца окренут ка будућим надама за боље и лепше трајање на овом простору, он подсећа да је у корену свега будућег, оно што је било урезано на *Мраморни стуб*: „Косовски мит је наш мит, и по нашем схватању и осећању, најузвишенији од свих митова, и од олимпијског и од Граловог. Не нагнати Судбином нити у заносу аскетског чишћења, већ свесно, понирући храбро с лучом неумитне истине у своју душу, ми смо сами себе осудили на косовски пораз, на муке робовања и потуцања од немила до недрага. И то Лазарево скрушење и вољно полагање своје овенчане главе на пањ, место и ради милион глава – то је наш понос и победа. Строг према себи и благ према браћи и друговима, то чини наше чојство” (Петровић 1954: 13, 15).

Овакво поимање националне историје и драматичног упоредог трајања различитих етноса на тлу Косова и Метохије, постаје важан легат за време у којем смо, као и за време које долази. „’Ми’ је садржај и својство живота ’ја’, јер ни једно ’ја’ не претпоставља само однос према ’ти’, него и однос према човечијој множини.[...] Постојање се не очитује само у ’ја’, него и у ’ти’ и ’ми’” (Берђајев 1984: 82).

Стари путописи о Косову и Метохији, било да су их писали Европљани или српски писци, нису само текстови литерарне и документарне вредности,

већ повест о људима и свеколиким појавностима живота, грађењу и чувању идентитета, али и о свевременском и општељудском покушају осмишљавања егзистенције.

ЛИТЕРАТУРА

- Берђајев 1984: N. Berđajev, *Ja i svijet objekata*, Zagreb: Krišćanska sadašnjost.
- Битор 1999: M. Bitor, *Kratki tečaj iterologije*, Zarež, 1999/17.
- Бици 1888: M. Bizzi, *Relatione della visita fatta da me Marino Bizzi, Arcivescovo d'Antivari, nelle parti della Turchia, Antivari, Albania e Servia alla Santità di Nostro Signore Papa Paolo Quinto*. (Priredio Franjo Rački) *Starine*, XX, 1888. Zagreb: JAZU.
- Богосављевић 1993: S. Bogosavljević. *German Literary Travelogues around the Turn of the Century 1890–1914*. University of Illinois: Urbana.
- Божовић 1908: Г. Божовић, *Из Старе Србије*. Београд: Српски књижевни гласник.
- Борм 2004: J. Borm, *Defining Travel: On The Travel Book, Travel Writhing and Terminology*, (Perspectives on Travel Writhing, ed. Glen Hooper and Tim Youngs, Aldershot, Ashgate) Cambridge University Press.
- Васић 1990: Д. Васић, *Два месеца у југословенском Сибиру. Утици из Русije. Путписи, есеји, критике, чланци*, Изабрана дела Драгише Васића, књига 4, прир. Г. Тешић, Београд: Просвета.
- Галимберти 2018: У. Галимберти, *Митови нашег времена*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Гвозден 2011: В. Гвозден, *Српска путописна култура 1914–1940*, Београд, Службени гласник.
- Гилфердинг 1859: А. Гилфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији*, у: *Часови одмора III*, издање Милана Ђ. Милићевића, Београд: Правитељствена књигопечатња.
- Дарам 1904: M. E. Durham, *Trough the Land of the Serb*, London: Edward Arnold.
- Дентон 2013: V. Denton, *Srbija i Srbi*, Београд: Službeni glasnik.
- Дероко 1950: А. Дероко, *Средњевековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд: Просвета.
- Димитријевић 1731: И. Димитријевић-Туцак, *Стање црква у призренском крају*, Запис у рукопису, призренске цркве Св. Марка: ЗН II, 87 (2583).
- Дуда 1998: D. Duda, *Priča i putovanje*, Zagreb: Matica Hrvatska.
- Задужбине Косова, споменици и знамења српског народа*. 1987. А. Јевтић (ур.), Призрен, Београд: Епархија Рашко-призренска, Богословски факултет.
- Јастребов 2018: И. С. Јастребов, *Стара Србија и Албанија*, Београд: Службени гласник.
- Јуришић 1852: Г. Ј. Јуришић, *Дечански првенац*, Нови Сад: Нар. Књигопечатна др. Дан. Медаковића.

- Калвино 2020: I. Kalvino, *Nevidljivi gradovi*, Beograd: Plato.
- Књига о путопису 2001. Зборник радова. Слободанка Пековић (ур.), Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Константиновић 1992: Z. Konstantinović. *Putopisna književnost. Rečnik književnih termina*, Drugo, dopunjeno izdanje, Dragiša Živković (ur.), Beograd: Institut za književnost i umetnost, Nolit.
- Курипечић 1950: В. Курипеčić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, Preveo Đ. Pejanović, Sarajevo: Svjetlost.
- Левентал 1989: З. Левентал, *Британски путописци у нашим крајевима од средине XV до почетка XIX века*, Горњи Милановац: Дечје новине.
- Марковић 2000: S. Markovich, *British Perceptions of Serbia and the Balkans, 1903–1906*, Paris: Dialogue.
- Матковић 1878: Р. Matković, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad Jugoslavenske akademije XLII, 1878. (od broja 56. za 1881. do broja 124. za 1895) Zagreb: JA.
- Мекензи и Ирби 1868: Џ. Мекензи, А. П. Ирби, *Путовање по словенским земљама Турске у Европи*, Београд: Државна штампарија.
- Милојевић 1871: М. Милојевић, *Путопис дела праве старе Србије*. Београд: Главна. срп. књижара Јована Д. Лазаревића у Државној штампарији.
- Новаковић 1891: С. Новаковић, *Белешке доктора Брауна из српских земаља од године 1669. Споменик СКА IX*, Београд: Српска краљевска академија.
- Нушић 1902: Б. Нушић, *Косово – опис земље и народа*. Нови Сад: Матица српска.
- Нушић 1931: Б. Нушић, *Са Косова на сиње море*, Београд: Издавачко предузеће Геца Кон.
- Пековић 2001: С. Пековић: Путопис – условљеност жанра, у: Зборник радова Књига о путопису, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Петанчић 1897: F. V. Petancius: *Knjižica o putovima prema Turskoj (De itineribus in Turciam libellus)*, napisanoj 1502. a objavljenoj 1522. у: P. Matkovic, *Putovanja po Balkanskom Poluotoku XVI. Veka 16, Rad JAZU 130*.
- Петровић 1954: В. Петровић, *Времена и догађаји*, Нови Сад: Матица српска.
- Петрит 1998: I. Petrit, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Beograd: Radio B92.
- Петровић 1954: В. Петровић, *Времена и догађаји*, Нови Сад: Матица српска.
- Петровић 1958: Р. Петровић, *Света сељанка на Косову*. (Избор, I, 1919–1924, *Српска књижевност у сто књига*, књ. 68), Нови Сад, Београд: Матица српска, Српска књижевна задруга.
- Поповић 1899: Зарија Р. Поповић. *Пред Косовом 1874–1878*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Поповић 2007: Т. Поповић, *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art.
- Ракић 1985: М. Ракић, *Конзулска писма 1905–1911*, приредио, поговоре и коментаре написао А. Митровић, Београд: Просвета.
- Срећковић 1882: П. Срећковић, *Путничке белешке*. Нови Сад: Летопис Матице српске, књ. 130–131.

- Стишовић Миловановић 2021: А. Стишовић Миловановић, *Косово и Метохија, стари путописи*, Београд: Рашка школа.
- Фрајнд 2001: М. Фрајнд, *Енглески путописци на Балкану – путопис и/или аутобиографија*, у: Зборник радова *Књига о путопису*, С. Пековић (ур.), Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности* 2018. Међународни тематски зборник, Лепосавић: Институт за српску културу.
- Челеби 1967: Е. Čelebi, *Putopisi*, prevod, uvod i komentari Н. Šabanović, Сарајево: Veselin Masleša.

Ana R. Stišović Milovanović

OLD SERBIAN TRAVELOGUES ABOUT KOSOVO AND METOHИJA

(Summary)

In the large and extensive corpus of Serbian and European travel prose about Kosovo and Metohija, written from the 15th to the 20th century, the travelogues of Isaija Tucak, Gedeon Jurišić, Miloš Milojević, Zarija Popović, Panta Srećković, , their travelogues, in terms of literary, documentary and historical values, stand out in particular in terms of literary, documentary and historical values. Compared with the travelogues that were written later, travel prose of Branislav Nušić, Grigorije Božović, Milan Rakić, Dragiša Vasić, Rastko Petrović and Veljko Petrović, can be seen significant differences in the literary and documentary elements of the travelogues, conditioned by the personal determinants of the travel writer. Old travelogues about Kosovo and Metohija, with noticeable differences in style, vocabulary, and observed phenomena, are valuable testimonies of different perceptions of the historical and mythical, but also the overall cultural heritage of the Kosovo and Metohija, which has enormous importance in the modern perception of the overall civilizational legacy of these areas.

Keywords: Kosovo and Metohija, travelogues, Serbian travel writers, historical and mythical, cultural heritage.